

Videolekcijas "Epidēmijas, krīze un māksla" scenārijs

(2020. gada 8. maijs)

Saruna notiek Rīgas Jūgendstila muzejā, kas tika atvērta 2009. gadā – tieši iepriekšējās ekonomiskās krīzes laikā. Arī šoreiz mūsu sarunas temats ir krīzes situācijas un tās atspoguļojums kultūrā, mākslā.

Pēteris Apinis (Pēteris): 1. jautājums. Mēs šodien vairāk runājam par medicīnisku, bioloģisku cēloņu izraisītu cilvēces epidemioloģisko krīzi. Kas Eiropas mākslā un varbūt arī mūsu reģionā varētu liecināt par nāvi, mirstību, cilvēka dzīves īslaicību?

Ojārs Spārītis (Ojārs): Viduslaiku cilvēka epidēmiju, karu, bada un neražas apdraudētā dzīve un kristīgais skatījums uz lietu kārtību rosināja meklēt izteiksmes līdzekļus mākslā. Te tad arī radās augsne sižetiskiem mākslas darbiem, kuros reflektēt par cilvēka terminēto dzīves ilgumu. "Ādams un Ieva" kā pirmie mirstīgie. "Kristus pie krusta" – kā tas iespējams, ka cilvēka un Dieva bērns, bet tomēr mirstīgs? Kapa plāksnes Rīgas Sv. Pētera un Doma baznīcās ar skeleta atveidu. Zuduši kādreiz Latvijas senākos dievnamus greznojušie "Pastarās tiesas" attēli. Saglabājusies "pastarā tiesa" no 17. gs. beigām (1. attēls no Rendas baznīcas "Pastarās tiesas") un tāds "demokrātisks" nāves visvarenības atveidojums kā 15. gadsimta beigās tapusī "Nāves dejas" žanra glezna Tallinas Sv. Nikolaja baznīcā (2. att. Tallinas "Nāves dejas" – gleznotājs Bernts Notke).

Nāves monologs, nesot plecos zārku:

"Šai dejā es aicinu visus–

Pāvestu, karali un visu dzīvo radību,

nabago, bagāto, lielo un mazo –

stājiet šē priekšā, jo nelīdzēs sēras!

Vien domājiet paši ik katru brīdi,

Ka labie darbi jums līdzī nāks,

Un jūsu grēki tiks nožēlot tos,

Jo nāksies jums dejot pēc stabules manas".

Pēteris: 2. jautājums. Rīgas Sv. Gara hospitāļa 800 gadi un mirušo apbedīšana Rīgā.

Ojārs: Pie viduslaiku baznīcām, hospitāļu teritorijās ierīkotās kapsētās un arī ārpus Rīgas mūriem ierīkotās kapsētās – kā pie pirmās Sv. Ģertrūdes baznīcas, kas no koka bija uzcelta apm. tag. Brīvības un Dzirnavu ielu krustojuma rajonā. Bet tur nav mēra kapi no kā nezinātāji baidījās, uzduroties kauliem kad raka pamatus paredzamajai jaunbūvei. (3. att. Georga Švengelnā karte) ar Rīgas aplenkšanu 1621. gadā rāda šajā vietā baznīcas pamatus un zviedru karavīrus, kuri ar nestuvēm nes savu kritušo biedru apbedīt Sv. Ģertrūdes baznīcas kapsētas zemē.

Pēteris: 3. jautājums. Mēris Latvijā 1710.–1711.gadā.

Ojārs: Liecības par epidēmijas upuru apbedījumiem ir daudzviet Latvijā un tautas atmiņā to ir saglabājuši: Kandavā starp ugunsdzēsēju depo un baznīcu – uzkalniņš tiek saukts par mēra kapiem. (4. att. – Mēra kapi Kandavā). jau Imants Ziedonis grāmatā "Kurzemīte" popularizēja pie Mazirbes mācītājmuižas un baznīcas atrodamos Mēra akmeņus – piekrastes draudžu mācītāja Jansena, kā arī mērī un badā mirušo lībiešu piemiņai (5. att. – Mazirbes mēra akmens).

Mēra dēļ palika nepabeigtas baznīcu iekārtas (6. att. – Ugāles ērģeļu prospekts, 7. att – Apriķu baznīcas interjers), Apriķu

muižas kungu nams tika celts tikai nākamās paaudzes laikā pēc Lielā mēra.

Mēris Vidzemē un Rīgā sakrita ar Ziemeļu karu, kura cēlonis bija Krievijas ekspansija Baltijā un raušanās uz Rietumu ostām. Karavadoņa Šeremetjeva nežēlības dēļ Vidzemē izkauti iedzīvotāji, mērī izmirušas muižas un sētas. Rīgā miruši Rātskungi, ģilžu eltermaņi, Rīgas apkārtnē iedzīvotāju skaits sarucis par 90%. Par lielo darbaspēka trūkuma un ekonomikas apsīkuma momentu liecina tas, ka muižnieku kungu namu arhitektūrai cēlā, lepnā mūra materiālā līdzekļi radās tikai veselu paaudzi vēlāk pēc Ziemeļu kara. Un tādi lepni muižu kungu nami kā Liepupes, Ķirbižu, Katvaru, Beļavas un vēl daudzi citi ir uzcelti tikai 18. gadsimta vidū un vēl vēlāk.

Pēteris: 4. jautājums. Tavā stāstā paralēli epidēmijai parādās cilvēka faktors. Cik lielā mērā var sacīt, ka cilvēka darbība rada mērim un epidēmijām līdzīgas krīzes situācijas jaunākā laikā?

Ojārs: Atceries, ka latviešu literatūrā Jaunsudrabiņa, Zeiboltu Jēkaba, un citu darbos tiek pieminēti vectēvi vai ievainoti karavīri, kuri pārnākuši mājās no "turku kariem" (1868–1878) kā sauca cariskās Krievijas ekspansionistiskos karus Turkestānā jeb tagadējās Uzbekijas teritorijā, Krimas vai Donavas zemju teritorijās norisinājušajās kaujās pie Pļevnas un Šipkas pārejas. Šīs politiskās "epidēmijas", sauksim tās arī par **humānajām krīzēm**, izraisīja impēriju ambīcijas, iekarojot kolonijas. Briti karoja Indijā, vācieši Āfrikā, spāņi un portugāļi dalīja Latīņamerikas zemes, franči turēja savās rokās Okeānijas un Āzijas piekrastes zemes, un mākslinieki jūtīgi reaģēja uz šīm it kā lielo kultūras tautu pret cilvēci vērsto rīcību. No jaunības dienu studiju laika man spilgti iespiedusies atmiņā krievu gleznotāja Vasilija Vereščagina 1871. gadā Minhenē radītā glezna "Kara apoteoze" (8. att. – V.Vereščagins – Kara

apoteoze), kas tika izstādīta pasaules rūpniecības izstādē Londonā 1873. gadā, 1882. gadā Berlīnē. Kad viņa izstādi apmeklēja vācu feldmaršals grāfs Moltke, viņš saprata gleznas pacifistisko vēstījumu un aizliedza vācu karavīriem apmeklēt izstādi. Tāpat Austrijas un Krievijas militārpersonas izturējās pret Vereščagina antimilitāro mākslu ar kara šausmu dokumentējumu. Viņa gleznas bija skaidra apsūdzība lielvaru impēriskajiem kariem un humānajai krīzei.

Pēteris: 5. jautājums. Mēdz sacīt, ka 20. gadsimta sākumu ar revolūcijām, I Pasaules karu pavadīja "**krīzes māksla**", kā dēvēja ekspresionistu daiļradi, kurā ierindoti arī tādi mūsu mākslinieki kā Jēkabs Kazāks, Jāzeps Grosvalds, Kārlis Baltgailis, Kārlis Padeģis un citi. **Vai kari un epidēmijas var radīt krīzes mākslu un vai mūsdienu COVID–19 pandēmijas laika māksla arī uzrādīs krīzes pazīmes?**

Ojārs: Mākslā NAV krīzes. Māksla attīstās nepārtraukti un arī karš vai epidēmijas, humānās vai sociālās krīzes nerada krīzi mākslā. Šo **jēdzienu "krīzes māksla" ir radījuši politiķi** un ideologi, kuri ir vēlējušies mākslu pakārtot politiskām doktrīnām un likt mākslai ilustrēt krīzes situācijas, novelkot tendenciozu vienādības zīmi starp sociālo (politisko, militāro vai jebkuru citu) krīzi un mākslu. **Pat krīzes laikā māksla ir māksla**, kas ar mākslas līdzekļiem, ar mākslinieka acīm, smadzenēm, rokām, kuras rada formu, kompozīciju un ieliek tajā krāsas, **emocionāli reaģē uz krīzi, bet pati māksla neatrodas agonijas vai klīniskās nāves stāvoklī.** Gluži otrādi – māksla ir aktīva.

Paskaties Jāzepa Grosvalda ekspresīvos 1. Pasaules kara bēgļu izmisuma vai gāzu uzbrukuma ainas Nāves salā (9. un 10. attēls – Jāzepa Grosvalda gleznas "Bēgļi" un "Gāzu laišana") un salīdzini – vai Remarka romānā "Rietumu frontē bez

pārmaiņām", vai tur attēlotās šausmas liecina par mākslas un literatūras vai tomēr par humāno krīzi?

Kārļa Padega smeldzes un šķietamās ironijas pilnajās groteskās par 1. Pasaules kara sakropļoto cilvēku fiziskajām un morālajām ciešanām jau neizpaužas mākslas bet gan sociālo vērtību krīzes nosodījums un kritika. (11. attēls – Kārļa Padega grafika "Pērciet baltas rozes" 1935. g.). Pagājušā gadsimta trīsdesmito gadu paēdušajai Latvijas sabiedrībai negribējās atcerēties karu un šausmas, ciešanas, par ko atgādināja invalīdi, leijerkastnieki vai ubaga stāvoklī nonākušie karavīri, kuru krūtis rotāja Jura krusti un citi apbalvojumi.

Pēteris: 6. jautājums. Vai un kā pasaule ar mākslas palīdzību cenšas pārvarēt COVID–19 krīzes radīto depresīvo noskaņojumu?

Ojārs: Varbūt es idealizēju, bet manas augstskolas studenti Latvijas Mākslas akadēmijā tikai par to vien domā – kā apgūt mācību materiālu, kā uzrakstīt labākus referātus un kursa darbus, kā izstrādāt diplomdarbus un kārtot eksāmenus videokonferenču režīmā, lai pabeigtu vienu posmu un dotos tālāk. Un es esmu pārliecināts, ka tāpat rīkojas visa pasaule, jo izdzīvošanas likums liek cilvēcei saglabāties, cīnīties par atjaunošanos. Un tieši tāpēc – paralēli vakcīnu meklējumiem un ekonomikas glābšanai iedarbinātajiem finanšu instrumentiem – kā vissvarīgākais sociālās harmonijas un ētiskā līdzsvara atjaunošanas līdzeklis, kā dzīvotgribas un vitalitātes medikaments kalpo kultūra, māksla, mūzika un cilvēcība. To rāda itāļu komponista Robija Fakkinetti no Bergamo sacerētā dziesma "Rinascero – Rinascerei" – "Es atdzimšu un tu atdzimsi", ko līdzīgi augšāmcelšanās himnai dzied Stefano D'Horacio.

"Es atdzimšu, tu atdzimsi, kad tas viss būs beidzies.

Un mēs atgriezīsimies, Lai atkal skatītu zvaigznes"

Tas ir ceļš ikvienai dzīvai un saprātīgai būtnei šajā laikā.